

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
Filologiya fakültəsi

Azərbaycan dilçiliyi kafedrası

FİLOLOGİYA FAKÜLTƏSİNİN ELMİ

ŞURASININ SƏDRİ: dos.əv.E.H.Məmmədov

ŞURANIN ELMİ

KATİBİ: dos.M.M.Məmmədov

5706.01-Azərbaycan dili ixtisası üzrə
doktoranturaya qəbul

PROQRAMI

B A K İ –2018

TƏRTİB EDƏNLƏR:

Prof. S.Ə.Abdullayeva

Prof. T.M.Hacıyev

Azərbaycan dilçiliyi - Azərbaycan dilinin müxtəlif dövrlərindəki mənzərəsini, müxtəlif yarusların hadisə və qanunauyğunluqlarının sistemini əhatə edir. Buna görə də Azərbaycan dilçiliyinə aid proqram müasir Azərbaycan dili məsələləri ilə yanaşı (fonetika, leksikologiya, qrammatika, üslubiyyat), dil tarixi və dialektologiya sahələrinin araşdırmalarını da özündə əks etdirməlidir.

GİRİŞ

Dillərin tipoloji və genoloji təsnifi. Azərbaycan dilinin tipoloji və genoloji əlamətləri. İltisafilik - Azərbaycan dilinin əsas morfoloji əlamətidir. İltisafilik barədə türkoloji ədəbiyyatın xülasəsi. Türk dilləri ailəsinin əsas səciyyəsi, bu sahədəki mübahisələr (Ural-Altay nəzəriyyəsinin tərəfdarları və ələhdarları). Azərbaycan dilinin oğuz qrupu dilləri arasındakı yeri. Azərbaycan ədəbi dili. Ədəbi dilin üslublarının indiki mənzərəsi və tarixi inkişafı. Azərbaycan xalqının qədim mədəniyyətinin yadigarları olan yazılı abidələr, onların öyrənilməsi və nəşri. Azərbaycan əlifbası tarixindən.

FONETİKA VƏ LEKSİKOLOGİYA

Azərbaycan dili fonetikasının öyrənilmə tarixi, bu sahədəki fikir ayrılıqları (Ə. Dəmirçizadə, A. Axundov, A. Ələkbərov, Z. Tağızadə, Fuad Kazımov). Azərbaycan dilinin fonetik vasitələri: səslər, vurğu (söz və fraza vurğusu) və intonasiya. Azərbaycan dilinin fonetik vahidləri: fraza, takt, sintaqm, heca və səslər. Azərbaycan dilində ahəng qanunu. Fonetik hadisələr. Azərbaycan ədəbi dilinin səs tərkibi. Azərbaycan dili saitlərinin əsas xüsusiyyətləri. Azərbaycan dili orfoqrafiyasının prinsipləri. Azərbaycan

dilində hecanın tipləri, onların təkamülü və vurğu.

Sözün tərkibi məsələsi: kök və əsas. Alınma sözlər və onların mənimsənilməsi. Söz yaradıcılığı üsulları. Mürəkkəb söz problemi. Azərbaycan dili frazeoloji vahidlərinin təsnifi və onların əsas səciyyəsi. Azərbaycan leksikoqrafiyası. Lüğətlərin əsas tipləri. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti (nöqsanları və uğurları).

MORFOLOGİYA

Qrammatika və onun hissələri. Dilin qrammatik quruluşu.

Morfologiya sözlərin qrammatik formaları və qrammatik mahiyyəti barədə elmdir. Morfologiyanın predmeti, qrammatik kateqoriya, qrammatik məna, qrammatik forma. Qrammatik mənənin əsas ifadə vasitələri. Kök və şəkilçi anlayışı. Azərbaycan dilində nitq hissələri sözlərin əsas leksik-qrammatik qrupu kimi. Azərbaycan dilçiliyində və türkologiyada nitq hissələrinin təsnifi prinsipləri. Nitq hissələrinin sayı və təsnifatı. Azərbaycan dilində nitq hissələrinin ümumi xarakteristikası. Nitq hadisələrində müştərəklik (bəzi sözlərin ikili funksiyası barədə). Konversiya. Əsas və köməkçi nitq hissələri məsələsi.

İsim - İsmnin mənası, morfoloji əlamətləri və sintaktik funksiyaları. İsimlərin semantik növləri. Hal kateqoriyası, mənası və vəzifəsi. Məkani və qrammatik hallar məsələsi. Hal kateqoriyasının Azərbaycan dilçiliyində öyrənilmə tarixi. Kəmiyyət və xəbərlik kateqoriyaları. Mənsubiyyət kateqoriyası, onun ifadə vasitələri. Substantivləşmə hadisəsi.

Sifət - Sifətin morfoloji əlaməti. Sifətin quruluşca və mənacə növləri. Əsli və nisbi sifətlər məsələsinə münasibət. Sifət və zərflər. Sifət və say. Sifətin müqayisə dərəcələri. (Dərəcələrin Azərbaycan dilçiliyində və türkologiyada

qoyuluşu). Atributivləşmə hadisəsi.

Say. Məna növləri. Sayın orfoqrafiyası. Mürəkkəb say məsələsi.

Əvəzlik. Əvəzliyin məna növləri. Qayıdış, yiyəlik və inkarlıq əvəzlərinə münasibət. Əvəzlik qapalı sistem kimi.

Fel. Felin quruluşca növləri: mürəkkəb fel - mürəkkəb söz probleminin tərkib hissəsi kimi. Felin semantik qrupları və növ kateqoriyası, bunların əlaqə və münasibəti. Təsirli və təsirsiz fellər məsələsi (tarixi xülasə). İnkərlıq kateqoriyası, inkərlıqın Azərbaycan dilində ifadə vasitələri. Azərbaycan dilində zaman kateqoriyası məsələsinin tədqiqi tarixi və bu sahədə fikir müxtəlifliyi. Azərbaycan dilində tərz kateqoriyası barədə mübahisələr.

Azərbaycan dilində modallığın qrammatik kateqoriya səviyyəsində ifadəsi (Şəkil kateqoriyası). Şəkil kateqoriyasının formal-semantik təkamülü. Felin təsriflənməyən formaları. Feli isim, feli sifət, feli bağlama, bunların dildəki məna və vəzifəsi.

Zərf və onun mənaca növləri. Azərbaycan dilçiliyində zərf probleminin qoyuluşu. Zərflərin tarixi inkişafı. Azərbaycan dilində adverbiallaşma hadisəsi. Zərf və zərflik.

Azərbaycan dilində köməkçi nitq hissələri. Məsələnin tədqiqi tarixinin qısa xülasəsi, mübahisəli cəhətlər, bu cəhətlərin türkologiyadakı kökləri. Köməkçi nitq hissələri və köməkçi adlar. Köməkçi nitq hissələrinin quruluşca növü məsələsi.

Qoşma - Qoşmaların məna növləri və vəzifələri. Bəzi qoşmaların mənşəyi, törəmə mənbəyi. Qoşma və əsas nitq hissələrinə aid sözlərin omonimliyi məsələsi.

Bağlayıcı - onların vəzifələri, dilçiliyimizdəki təsnifi. Bağlayıcı və bağlayıcı sözlər problemi.

Ədat köməkçi nitq hissələrindən biri kimi. Ədatın

sərhəddi və əsas məna qrupları.

Modal sözlər - əsas əlamətləri. Onun müstəqil və əsas nitq hissəsinə münasibəti məsələsi.

Nida - xüsusi söz qrupu kimi. Nidanın işlənmə məqamları və tədqiqi tarixi.

Yamsılamalar - dildə motivləşmiş söz qrupu kimi.

SİNTAKSİS

Sintaksisin əhatə dairəsi, əsas xüsusiyyətləri, tədqiqat üsulları. Sintaksisin dilçiliyin başqa qatları ilə əlaqəsi. Sintaksisin tədqiq mərhələləri. Azərbaycan dilinin sintaktik quruluşunun əsas cəhətləri. Dilimizin sintaktik quruluşu barədə fundamental araşdırmaların xülasəsi. Dilin əsas sintaktik vahidləri, bunların tipləri və mühüm əlamətləri. Sintaktik bütöv. Sintaktik əlaqələr, onların ifadə vasitələri və tipləri.

Söz birləşməsi probleminə dair müasir elmi fikirlər. Söz birləşməsi və cümlə problemi. İsmi və feli söz birləşmələri, tipləri və xüsusiyyətləri. Azərbaycan dilində cümlə problemi. Cümlənin öyrənilməsi aspektləri (Konstruktiv, kommunikativ, semantik). Sintaktik əsasa görə cümlənin təsnifi prinsipləri. Sadə cümlənin qrammatik üzvlənməsi. Cümlənin baş və ikinci dərəcəli üzvləri haqqında. Ənənəvi təlim. Cümlə üzvləri haqqında, ənənəvi təlim. Cümlə bütövlüyü və təktərkibli cümlə məsələsi.

Mürəkkəb cümlə. Mürəkkəb cümlə anlayışı. Mürəkkəb cümlənin bütövlükdə və ayrı-ayrı hissələrinin qrammatik təbiəti. Mürəkkəb cümlənin komponentləri arasındakı qarşılıqlı münasibətin növləri: tabelilik və tabesizlik.

Tabesiz mürəkkəb cümlələr. Mürəkkəb cümlə sistemində tabesiz mürəkkəb cümlənin yeri. Həmcins

xəbərli sadə cümlə və tabesiz mürəkkəb cümlə məsələsi. Tabesiz mürəkkəb cümlənin komponentlərini əlaqələndirən vasitələr: məna əlaqələri, bağlayıcılar, intonasiya, komponentlərin sırası, ortaq üzvlər, işarə əvəzlilikləri və mənsubiyyət şəkilçiləri, sintaktik paralellik, zaman uyuşmaları. Məna əlaqələrinə görə tabesiz mürəkkəb cümlələrin təsnifi. Bağlayıcılar və bağlayıcı sözlər.

Tabeli mürəkkəb cümlələr. Mürəkkəb cümlənin təsnifi prinsipləri: quruluşuna, bağlanma üsuluna və komponentlərinin qarşılıqlı münasibətinə görə. Baş və budaq cümlə, onların işlənmə vəziyyətləri. Budaq cümlənin funksiyaları. Tabeli mürəkkəb cümlələrin komponentlərini bağlayan vasitələr. Əvəzlik qəlib və qarşılıq söz (karelyat). Tabeli mürəkkəb cümlənin budaq cümlələrə görə təsnifi: mübtəda budaq cümləsi, xəbər budaq cümləsi, tamamlıq budaq cümləsi, təyin budaq cümləsi, zərflilik budaq cümlələri (tərzi-hərəkət budaq cümləsi, zaman budaq cümləsi, yer budaq cümləsi, kəmiyyət budaq cümləsi, dərəcə budaq cümləsi, səbəb budaq cümləsi, məqsəd budaq cümləsi, nəticə budaq cümləsi, şərt budaq cümləsi, qarşılaşdırma budaq cümləsi), qoşulma budaq cümləsi.

Qarışıq tipli (polipredikativ) mürəkkəb cümlələr. Qarışıq tipli mürəkkəb cümlə anlayışı. Qarışıq tipli tabesiz mürəkkəb cümlələr və onların tipləri. Qarışıq tipli tabeli mürəkkəb cümlələr və onların tipləri. Qarışıq tipli tabeli mürəkkəb cümlə komponentlərinin birləşmə üsulları. Qarışıq tipli mürəkkəb cümlələrdə qütblənmə.

Azərbaycan dilində aktual üzvlənmə və sözlərin sırası. Cümlə kommunikativ vahid kimi. Sadə cümlənin genişlənməsi. Kommunikativ-semantik səviyyədə cümlənin genişlənməsi. Əlavə və xüsusiləşmələr. Xitab və ara sözlər.

DİL TARİXİ VƏ DIALEKTOLOGİYA

Azərbaycan milli ədəbi dilinin təşəkkülü. Ədəbi dilimizin dialekt əsası məsələləri. Ədəbi dilin dövrləri. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi abidəsi kimi. Azərbaycan dilinin üslubları. XIV əsr Azərbaycan ədəbi dili (Nəsiminin dili). XIV əsr Azərbaycan ədəbi dili (leksik arxaizmlər). Türkoloji qurultayın tarixi əhəmiyyəti. I Türkoloji qurultayda dil məsələsi. Azərbaycan dilində durğu işarələrinin işlənmə tarixi. Dil tarixinin sahələri. Azərbaycan dili tarixində aqlütinasiya və analitizm. Şəxs şəkilçilərinin inkişafı. Fel formalarının sabitləşməsi. Felin şəkil kateqoriyasının morfoloji-semantik inkişafı. Morfoloji kateqoriyaların (hal, xəbərlik, zaman) inkişafı.

Ədəbi dil, köynə və norma anlayışları. Azərbaycan dialekt və şivələrinin öyrənilmə tarixi. Azərbaycan dialektlərinin təsnifi. Azərbaycan dilçiliyində keçid şivələri məsələsi. Dialektologiyanın başqa diolçilik sahələrinin öyrənilməsində rolu. Dilçilik coğrafiyası. Dialekt və şivələrimizdə felin morfoloqiyası. Dialektlərimizdə əvəzlik. Dialekt leksikası və onun dilçiliyimizdə öyrənilmə vəziyyəti.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Abdullayev Ə.Z.; Seyidov Y.M., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis, IV hissə, «Şərq-Qərb» nəşriyyatı, Bakı, 2007.
2. Abdullayev Ə.Z. Müasir Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələr. «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1974.
3. Adilov M. Azərbaycan dilində sintaktik təkrarlar. «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1974.
4. Axundov A. A. Azərbaycan dilində fonemlər sistemi.

- «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1975.
5. Axundov A. A. Felin zamanları. ADU nəşri, Bakı, 1961.
  6. Алекперов А.К. Лексическая семантика простых глаголов в современном азербайджанском языке. “ЭЛМ”, 1983.
  7. Aslanov A.Ə. Müasir Azərbaycan dilində kəmiyyət və inkarlıq kateqoriyaları. Azərb. SSR EA nəşri, Bakı, 1964.
  8. Azərbaycan dilinin qrammatikası, II hissə, Azərb. SSR EA nəşri, Bakı, 1959.
  9. Azərbaycan dilinin qrammatikası. I hissə, Azərb.SSR EA nəşri, Bakı, 1960.
  10. Bağırov Q. Azərbaycan dilində fellərin leksik-semantik inkişafı. «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1971.
  11. Bayramov H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı, 1978.
  12. Budaqova Z. Müasir Azərbaycan dilində sadə cümlə. Azərb. SSR EA nəşri, Bakı, 1963.
  13. Cavadov Ə. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sintaktik vahidlərin sırası, Bakı, 1977.
  14. Cəfərov S. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı, Bakı, 1960.
  15. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili (Leksika). Bakı, 2007.
  16. Cəfərov C. Nitq hissələrində keçid prosesləri. Bakı, 1983
  17. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. Bakı, 1962.
  18. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. Bakı, 1979
  19. Dəmirçizadə Ə.”Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili. Bakı, 1959
  20. Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili, I hissə, Bakı, 2007

21. Hacıyav T. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı, 1976
22. Hacıyav T. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, 1977
23. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili, III hissə, morfolojiya, Bakı, 2007
24. H. Həsənov. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. BDU nəşriyyatı, 2001
25. Гаджиева Н.З. Основные пути развития синтаксической структуры тюркских языков. М., 1973.
26. Гаджиева Н.З. Синтаксис сложноподчиненного предложения в азербайджанском языке. М., 1963.
27. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1985.
28. Mirzəyev H. Azərbaycan dilində fel. Bakı, 1986
29. Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi morfolojiyası. Bakı, 1969
30. Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi sintaksisi. Bakı, 1968
31. Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası, API nəşri, Bakı, 1961.
32. Müasir Azərbaycan dili. I cild, «Elm», Bakı, 1978.
33. Müasir Azərbaycan dili, II cild, «Elm», Bakı, 1980.
34. Müasir Azərbaycan dili, III cild, «Elm», Bakı, 1981.
35. Севортъян Я.В. Аффиксы именного словообразования в азербайджанском языке. М., 1966
36. Seyidov Y.M. Qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə əlaqədar olmayan sözlər, ADU nəşri, Bakı, 1955.
37. Seyidov Y.M. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1992.
38. Seyidov Y.M. Azərbaycan dilinin

- qrammatikası,morfologiya.BDU nəşriyyatı, 2000.
39. Şirəliyev M. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı, 1961
  40. Verdiyeva Z., Ağayeva F., Adilov M. Azərbaycan dilinin semasiologiyası, «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1979.
  41. Vəliyev K.N. Azərbaycan dilinin poetik sintaksisi, ADU nəşriyyatı, Bakı, 1981.
  42. Zeynalov F. Müasir türk dillərində köməkçi nitq hissələri. Bakı, 1967.
  43. Zeynalov F.Türkologiyanın əsasları. “Maarif”, Bakı, 1983
  44. Зейналов Ф. Принципы классификации именных частей речи. 1959.
  45. Xəlilov R.Saylar. Bakı, 1978

